

NPH-NYTT

ISSN 0348 - 9531

MEDLEMSBLAD FÖR FÖRENINGEN NORDISKA PAPPERSHISTORIKER
BULLETIN OF THE ASSOCIATION OF SCANDINAVIAN PAPER HISTORIANS
MITTEILUNGEN VON DEM VEREIN NORDISCHER PAPIERHISTORIKER

Årg. 10	1982	September	Nr 3
---------	------	-----------	------

Redaktör: Erik Witting, Torngatan 64, S - 542 00 Mariestad

TORSTEN ALTHIN

1897 - 1982

Då Föreningen Nordiska Pappershistoriker bildades år 1968 av ett litet fåtal personer, så var det helt naturligt att Torsten Althin återfanns i denna krets av entusiaster för ett specialområde inom teknik- och industrihistorien.

Under åren kom han sedan att ägna NPH ett stort och livligt intresse.

Althins utomordentligt stora insatser som museiman är välkända och inleddes med organiserandet av den industrihistoriska avdelningen vid Göteborgs-utställningen 1923. I denna avdelning ingick bl a ett gammalt handpappersbruk (från Fröåsa i Småland), som flyttats till Göteborg speciellt för detta ändamål. Althin beskrev detta pappersbruk i fackpressen och denna beskrivning kom att utgöra inledningen till ett flitigt författarskap inom ämnet pappershistoria. Varje pappershistoriker känner sålunda djup tacksamhet mot Althin för att han i tid hann sammanställa en terminologi över papperstekniska termer vid Ösjöfors handpappersbruk innan bruket nedlade driften. - Den monografi över Papyrus pappersbruk, som Althin skrev 1955, är vidare ett utmärkt prov på modern svensk industrihistoria och kom att bilda något av en skola för andra författare.

För oss NPH:are är Torsten Althins namn kanske främst knutet till Ösjöfors handpappersbruk med anor från 1777. Att bruket alltjämt finns kvar och är helt intakt på sin ursprungliga plats är till största delen Althins förtjänst och utgör ett utmärkt exempel på Althins enastående gärning för svensk teknik- och kulturhistoria.

En vid krets av vänner inom NPH bevarar hans minne med varm beundran och djup tacksamhet.

E Witting

Hedersbetygelser har i rikt mått visats Finlands Mr. Paper History, Kurt K Karlsson, med anledning av utgivningen av Finlands handpappersbruk - vattenmärken, ägare och anställda. Helsingfors 1981: Finska pappersingenjörsföreningen.

Vid Tekniska vetenskapsakademiens 60-årsdag i november 1981 mottog han dess hederspris på 10 000 mark och vid Finska pappersingenjörernas årsmöte den 22 april 1982 mottog han föreningens belöningsplakett, som utdelats endast en gång tidigare, vid dess instiftande 1978.

Även NPH gratulerar till denna prestation, vars fortskridande vi kunnat följa genom åren.

JOR

Suomen Paperi-insinöörien Yhdistyksen vuosikokous 1982

Dipl.ins. *Kurt K. Karlssonille* annettiin yhdistyksen kunniaplaketti tunnustukseksi hänen kirjoittamastaan laajasta teoksesta "Finlands handpappersbruk — vattenmärken, ägare och anställda". Puheenjohtaja Kallonen lausui luovutustilaisuudessa mm.: "Dipl.ins. Kurt K. Karlsson on lähes kymmenen vuoden ajan työskennellyt tämän laajan teoksen parissa, jonka tänään näemme julkaistuna, "Finlands handpappersbruk — vattenmärken, ägare och anställda". Hän on suorittanut suuren, pitkälti yli alku-

peräisen tavoitteen — kirja vesileimoista käsintehdyssä paperissa, tehty ennen vuotta 1900 — ulottuvan kulttuurihistoriallisen työn. Kurt K. Karlssonin mittavan aikaansaannoksen tunnustukseksi on Teknillisten Tieteiden Akademia jo ehtinyt antaa hänelle huomattavan palkinnon. Suomen Paperi-insinöörien Yhdistys haluaa tänään palkita häntä ansioplaaketillaan, joka on järjestyksessä numero 3 ja jonka etupuolella lukee "Pro bono labore": hyvin suoritetusta työstä. Kääntöpuolelle on kaiverrettu teksti: "För omfattande pappershistoriker- och skriftställerverksamhet". Kiitämme Sinua Kurt ainutlaatuisesta tutkijasaavutuksesta ja luovutamme Sinulle ansioplaaketimme."

Kurt K. Karlsson: Finlands
handpappersbruk — vatten-
märken, ägare och anställda.

FÖRETAL

Då boken "Lumppappersbruken i Finland"* utkom år 1955 efter ett i det närmaste 30-årigt hopbringande och sammanställande av det rikliga materialet, var detta ett stort steg framåt vid klarläggandet av pappersindustrins tillkomst och första utveckling i vårt land. Vi kunde vara stolta över detta verk, som var det första och enda i Norden, där landets hela lumppappersindustri i detalj behandlades. Boken är och förblir det grundverk, på vilket vidare forskning på området kan bygga. Självklart är dock att varje dylik historik kan såväl utvidgas som kompletteras beroende på vilka aspekter man anlägger på källmaterialet och vilka eventuella behov man avser att fylla.

Vid 1950-talets slut och därefter samlades världens pappershistoriker till återkommande årskongresser och vid dessa tillfällen var det möjligt att sammanträffa med sakkunskapen på detta område och med dem utbyta åsikter, samtidigt som det vid varje kongress gavs tillfälle att personligen bekanta sig med något gammalt handbruk och ofta också att besöka kända bibliotek, museer eller boksamlingar, vilka för ett sådant relativt begränsat forum oftast med stor beredvillighet förevisade sina skatter. Oförglömliga minnen efterlämnade för deltagaren t.ex. visiterna i "Archiva Fumara" i Vich/Nordspanien, papperskvarnen och det "levande pappersmuseet" Richard de Bas i Auvergne, furstliga slottsbiblioteket i Zeil/Sydbayern, utställningen av incunabler i British Museum och väderkvarnen-papperskvarnen "Schoolmeester" i Westzaan/Holland samt vattenmärkesmuseet i Fabriano/Italien, endast för att nämna några av många. Vid dessa sammanträffanden kunde man ej underlåta att se det påfallande stora intresse medlemmarna i "Internationale Arbeitsgemeinschaft" (= IPH) ägnade forskningen av vattenmärken, den s.k. filigranologin. Till denna speciella detalj av pappershistorien hade redan i detta sekels början schweizaren C.N. Briquet lagt en grund genom utgivandet av verket "Les Filigranes" (1907), där han återgett omkring 16.000 av Syd- och Central-europas vattenmärken före 1600. Holländarna som varit mycket aktiva, först under 17- och 1800-talet som utmärkta tillverkare av gott skrivpapper, ha under detta århundrade ägnat pappershistorien en alldeles speciell omsorg. Först under ledning av E.J. Labarre och senare genom ett av honom grundat ideellt förlag, utan avsikt att förtjäna, kallat "The

Paper Publications Society" utgavs under 1950 och -60 talet en hel rad värdefulla verk, bl.a. ett nytryck av "Les Filigranes" med ett par därtill anslutande kompletterande verk, alla i samma format, den s.k. Monumenta-serien, vidare i samma serie olika författares vattenmärkesböcker över bl.a. Berns, Basels, Rysslands och Kataloniens handgjorda papper. I planering stod sedan i samma serie Skandinavien i tvänne band: Norge + Danmark samt Sverige + Finland. Då dessa delars sammanställande till att börja med handhades som frivilligt sidjobb av personer med vardaglig yrkesanställning på annat håll, drog färdigställandet ut på tiden så, att förlaget sade sig upphöra med sin verksamhet, då deras ledande krafter kommit upp till pensionsåldern. Slutligen utkom bandet Norge + Danmark år 1977. För att i korthet granska de fyra nordiska ländernas utgåvor och möjligheter var för sig, finner man att Norge gick i täten såtillvida, att författaren av den norska delen, universitetsbibliotekarien Haakon N. Fiskaa, som genom en lång följd av år förberett utgivandet av sin del av boken och då den danska delen ännu lät vänta på sig, gav ut sin del på norska med engelska kommentarer.** Fiskaa hade därvid biståtts av sin forna arbetsgivare, Universitetsbiblioteket i Oslo, och man kan gott förstå hans önskan att få sin bok publicerad, då man beaktar att han kort därpå nådde 80 års ålder. Den danska delen skrevs av konservatorn vid Kongl. Biblioteket i Köpenhamn, Kurt Ove Nordstrand och kunde sedan i gemensam, engelsk version utges 1977. Den svenska och finländska delen hade av det holländska förlaget önskats i manuskript inom år 1975, men författaren till den svenska delen, läroverksadjunkten Gösta Liljedahl, ansåg på sommaren 1975 att ett inlämnande av manuskriptet inom nämnda år inte skulle motsvara de förväntningar han ställde på ett komplett verk över de ca 140 svenska handbruken, varför han anhöll om några års anstånd, vilket, som tidigare nämnts, ej kunde beviljas av förlaget. Arbetet på den svenska utgåvan fortsatte, men magister Liljedahls hälsa försämrades, arbetstakten nedgick och den 30. 10. 1979 dog denna Nordens avgjort förnämsta filigranolog. Till sitt omedelbara förfogande hade Liljedahl en samling handgjorda papper på bortåt en halv miljon blad, tyvärr till största delen odaterade halvark varav ungefär hälften svenska och hälften utländska. Denna samling har i tiden uppstått genom att det svenska Riksarkivet, för att spara hyllmeter, låtit från gamla handlingar utriva oskrivna blad och dessa sedan blivit räddade från uppmalning och lagrade i gamla Riksarkivet i Stockholm och där av

* Gabr. Nikander & Ingwald Sourander: "Lumppappersbruken i Finland." Hfors, 1955.

** "Norske Papirmøller og deres vanmerker 1695-1870". Oslo 1973.

Liljedahl uppsorterade. Denna troligen världens största samling forskningsmaterial enbart för filigranologisk forskning, är ett avundsvårt förråd för vidare bearbetning, t.ex. bruksvis.

Det må nämnas, att det även inom den nordiska kretsen av pappershistoriskt intresserade år 1968 bildades föreningen "Nordiska Pappershistoriker", som har ett 40-tal medlemmar och som även utger en egen tidning med namnet "NPH-NYTT". Den finländska delen av den tilltänkta Monumenta-delen över vattenmärken var ursprungligen avsedd att sammanställas av dipl.ing. Anna Grönvik vid Ab Centrallaboratorium och undert., men ing. Grönviks sjukdom begränsade alltmera hennes rörelseförmåga och försvårade allt praktiskt arbete, varefter undert. allena fortsatt detsamma. Av eget intresse har vidare själva vattenmärkesforskandet utvidgats med uppföljandet av alla papperskvarnars ledare, mästare och arbetare samt kartläggandet av deras förflyttningar från ett bruk till ett annat. Detta har gjorts med hjälp av kommuniionsböckerna, mantalslängderna, och jordaböckerna på RA. För att ytterligare få något begrepp om deras liv och leverne har motsvarande tiders domböcker genomgått, med fullt medvetande om, att ur dem mest negativa saker står att finna. Huvudintresset har dock hela tiden ägnats vattenmärkena. Med beaktande av, att största delen av våra handbruk var mycket små och att särskilt deras produktion av bättre papperskvaliteter var mycket begränsad, kan det dock hända, att trots mångårigt sökande på de mest vittskilda platser, ändå något vm kan undgå att bli upptäckt, m.a.o. man kan aldrig vara 100 % säker på att ha hittat alla typer av våra vm.

Återgivningen av vm har för undert. del skett genom avritning för hand på genomskinlig pergamin, vanligen på ett blad av samma storlek som originalet eller då originalets format överstigit nuvarande A4, på ett blad av sådant format, att båda bladens nedre rand varit gemensam och att hela vm kunnat avbildas läsriktigt, m.a.o. om en förkortning av kopians storlek varit nödvändig, har detta alltid skett från övre arkanden. På kopian har noterats källan = arkivet eller fyndplatsen, signum och sida, om sådan funnits att tillgå samt ofta en kort häntydning av originalets art. Vidare har steglinjerna inritats, en summarisk angivelse av papperets kvalitet eller speciella utseende samt ett tal för vergeringen = trådantalet per 20 mm (Vill man ange detta värde per 100 mm, så bör talet självfallet multipliceras med 5). Ett betydligt exaktare sätt att återge ett vm och samtidigt viradukens strukturbild är att medels radioaktiv betabestrålning belysa papperet mot en underliggande lämplig film, som sedan framkallas och kan

Exempel på β -radiografi av vm.

direktkopieras för att få exakt lika stora papperskopior.

Härvid kan dessutom besvärliga tryck- eller skrivhinder på papperet negligeras, då bilden endast återger tjockleksvariationerna i papperet, men ej beskrifningen. Detta är synnerligen värdefullt vid avbildande av komplicerade vm med många små eller svagt tecknade detaljer. Därtill kommer vergeringens mönster och alla trådarnas läge väl till synes. Metoden har sin största svårighet däri, att avbildningen från dokument, stora böcker och folianter måste ske i en viss omgivning, d.v.s. i absolut mörker och av särskilt skolad personal och objekten bör helst kunna transporteras till Ab Centrallaboratorium i H:fors, vilket alltid ej är möjligt.

En speciell detalj, som i den nu sammanställda inhemska boken om vm ej beaktats, men som i ett tidigt skede av forskningen till åtminstone en del kunnat medtagas, är frågan om vilkendera sidan av arket, som legat mot arkformen, och vilken som är dess frånsida. Enligt en kontinental sed har den sida av arket, som varit vänd mot formen kallats z (= Zu-Seite) och den frånvända a (Ab-Seite). Vm-trådarna och varptrådarna på formduken har på z-sidan efterlämnat fördjupningar i papperets yta, men då dessa i alltför många fall visat sig vara svåra att med säkerhet fastställa ha de i detta verk helt bortlämnats och vm alltid avbildats läsriktigt med avseende å bosktäverna i vm. I finländska vm finns bokstäver i alla andra, utom i två vm från Tomasböle.

En beaktansvärd sak är också papperets användning för speciella ändamål, som t.ex. de bästa kvaliteternas användning för Charta-Sigillatapapper, d.v.s. skattebelagt papper för vissa officiella ändamål samt Senatens särskilda pappersbehov. Denna användning har behandlats i särskilda kapitler på basen av vissa i RA föreliggande dokumentsamlingar och då sådant papper återfunnits vid vm-forskning, har detta omnämnts, utan att därvid eftersträva kompletthet.

Ett område där vm i handgjort papper endast blivit i förbigående behandlat och inte representerar något av exakthet, är Tervakoskis vm under dess nutida tillverkningsperiod, börjande från 1905. En kompletthet är också svår att ernå, då de alltförfarande tillverkar nya vm varje år, bland vilka säkerhets- och sedelpapper utgjort en avsevärd del. Finländskt sedelpapper, i de möjligen förekommande fall att de gjorts i handgjort förfarande under 1800-talet har även bortlämnats från denna avhandling och de har ju redan beaktats i särskilda böcker över sedlarnas vm, oberoende av tillverkningsmetoden.

Då det lyckats, att till största delen ur olika källor få fram de olika finländska brukens produktionsmängder oftast tyvärr endast prismässigt och inte viktmissigt, skulle ett adderande av hela landets produktion varit av intresse, men därtill hade då för jämförelsens skull också hört en samtida statistik över importen och exporten av papper under samma tid. Dr Per Schybergson har i sin avhandling "Hantverk och fabriker"^{*)} ingående undersökt denna sak

^{*)} Per Schybergson: "Hantverk och fabriker. Finlands konsumtionsindustri 1815-1870". H:fors 1973-74. (Finska Vetenskaps-Societeten, H. 114).

och den av honom behandlade tiden är den enda då man med en viss noggrannhet kan uppfölja importen och exporten av papper. Exporten gällde ju under denna tid praktiskt taget endast den till Ryssland. Men saken kompliceras för det handgjorda papperets del därigenom, att så fort pappersmaskinerna kom igång, man ej mera i statistiken särskilde det handgjorda från maskinpapperet varken för landet i dess helhet eller ens för alla enskilda bruk. Talisola t.ex. torde under sin korta existens ha exporterat hela sin produktion till Ryssland, men skiljer ej på hand- och maskinjort. För den svenska tiden åter kan konstateras, att under 1600-talet papperet mest importerades från Frankrike. Vid slutet av 1700-talet – den aktuella Järvenoja-tiden – täcktes behovet mest med svenskt och holländskt papper och för de allra första åren efter Finska kriget 1808–09 från Ryssland, varför tullstatistiken, såsom

dr Schybergson konstaterar, är rätt komplicerad och dessutom helt beroende av på vilka vägar det utländska papperet inkommer, över land- eller sjögränserna. En sådan jämförelse har av dessa grunder utelämnats från denna avhandling.

Det bör som avslutning av detta företal vara på sin plats att rikta mitt uppriktigaste tack till några av de personer, vilka hjälpt mig med rådgivning och tillrättaläggning vid sammanställandet av denna bok. Närmast vill jag härvid tacka tekn.lic. Nils J. Lindberg, Finnpap, tekn.dr. Lars Nordman, Centrallaboratoriet samt pol.kand. Erik Kihlman, Finska Pappersingenjörsföreningen.

Utan den ovärderliga hjälp som jag erhållit från Ab. Centrallaboratorium i och med renritning av vattenmärkena och tablåerna samt genom språkgranskning av den finska och engelska texten hade arbetet i denna form ej kommit till stånd.

INNEHÅLL

Företal
Vattenmärken
Fyndorter för vattenmärken och källor för personforskning
Tomasböle
Lumpinsamlingen efter Stora Ofreden
Järvenoja
Möllby
Tammerfors pb
Vesakoski
Tervakoski
Juvankoski
Jungsund
Granfors
Långfors
Wiando-Taipale
Haga
Terttilä
Talisola
Ofullbordade papperskvarnar
Alfabetisk förteckning över Finlands vattenmärken
Karta-sigillata-kontoret och dess pappersanskaffning
Senatens pappersanskaffning
Henry Biaudet
Pappersmuseet
Besökta arkiv
Personregister.

I TEXTEN ANVÄNDA FÖRKORTNINGAR:

RA – Riksarkivet (i Finland)
SRA – Sveriges riksarkiv
pb. – pappersbruk
vm. – vattenmärke
ÅLA – Åbo landsarkiv
VLA – Vasa landsarkiv
TLA – Tavastehus landsarkiv
StMLA – St. Michels landsarkiv
JyvLA – Jyväskylä landsarkiv
UB – Universitetsbiblioteket i Helsingfors
N & S – Nikander och Souranders bok: Lumpappersbruken i Finland

PAPPERSHISTORISK ENKÄT

På NPH:s initiativ har den internationella pappershistoriska föreningen IPH i senaste upplagan av dess medlemsförteckning (efter sidan 30) ett upprop, som säger att IPH planerar att sammanställa en pappershistorisk handbok och därför vill ha läsarnas medverkan. Man vill i första hand komma i kontakt med specialister på olika områden som vattenmärken, tillverkningsteknologi, filateli, sedlar, färgade/kolorerade/marmorerade papper samt med muséer, bibliotek eller arkiv med pappershistoriska samlingar.

Om du vill medverka så skriv några rader till IPH-sekretariatet, Box 72, CH-4009 BASEL.

Jag finner detta vara ett gott tillfälle till att göra en specialkatalog för Norden och jag skulle vilja föreslå att insamling av data görs på nationell basis. För egen del vill jag ta hand om Sverige med avsikt att dels sända sammanställningen till IPH, dels publicera nyttiga adresser med uppgift om service i NPH-Nytt.

Min ursprungliga avsikt var att den som vill ha hjälp med att få ett papper/vattenmärke daterat skulle av en förteckning se vilken av en handfull pappersforskningsinstitutioner det lönar sig att kontakta. Därför är bifogade enkät, som kan rivas ut och insändas till mig, i första hand inriktad på pappers- och vattenmärken samt datering. Där finns dock plats för andra upplysningar, vilka naturligtvis kan skrivas lika bra på ett vanligt papper. Om det finns färdigt material om samling/specialitet så går det lika bra att skicka detta. Det är min förhoppning att kunna publicera denna sammanställning i nästa nummer av NPH-Nytt.

JAN OLOF RUDÉN

JOR 1980-03-27, svensk version 1982-01-27

ENKÄT OM DATERING MED HJÄLP AV VATTENMÄRKEN

Institutionens namn

Adress

Namn på vattenmärkessakkunnig/pappershistoriker

Dateringsfrågor kan besvaras

alla tiders Vm enbart före ca 1650 enbart efter ca 1650

tidsperioden särskilt väl

tidsperioden ej alls

Anmärkningar till tidsindelningen

för alla länder

enbart för följande länders Vm

.
Anmärkningar till den geografiska indelningen

.

alla slags papper endast handpapper ej tryckpapper

ej Vm i kartor

enbart följande slag av papper

.

Följande underlag erfordras

avritningar på transparent papper av Vm ljuskopior av Vm

betagram fotografiska reproduktioner

noggrann beskrivning av källan noggrann frågeställning

angivelse av vattenmärkets A- eller Z-form (om Vm ligger i vänstra
arkhälften)

Kostnader

gratis gratis mot erhållande av betagram timlön å

annat beräkningssätt

Övrig service

.
.

Specialiteter

.

Institutionen har övertagit tidigare samlingar

.
.

Litteratur om institutionens pappershistoriska samlingar m m

.

Publicerade kataloger

STIPENDIER FÖR PAPPERSHISTORISK FORSKNING

Gösta Liljedahls fond, som stiftades i januari 1980 med syftet att främja pappershistorisk forskning, särskilt svensk, utlyser för första gången

ett stipendium på högst SEK 1.000:--

Utdelningsdag är Gösta Liljedahls födelsedag den 22 januari.

Medel ur fonden är inte bundna till viss verksamhet, men förvaltarna äger prioritera bland ansökningarna.

Skicka Din ansökan till fondens ordförande, Jan Olof Rudén, Bardabacken 4, S-16140 BROMMA, senast den 1 januari 1983 och ange vad Du vill använda pengarna till.

Riksarkivet i Stockholm har en fond för pappershistorisk forskning. Helst ser man där att den kommer till användning för att framställa monografier över svenska handpappersbruk med syfte att bruka dessa som datering sinstrument.

Riksarkivet finner det vara i linje med K & A Wallenbergs stiftelses intentioner om medlen används till bidrag till pågående forskning, bl a i form av resebidrag, kopierings- och renskriftsbidrag (t ex för betagram eller avritningar av vattenmärken) och av bidrag till att mångfaldiga monografierna (t ex i samarbete med NPH-Nytt).

Ansökan riktas när som helst till Riksarkivarien, Box 34104, S-10026 STOCKHOLM.

ELEKTORADIOGRAFISK UNDERSØKELSE AV BERØMT SKRIFT

Den papirhistoriske forskning inntar en stilling mellom humaniora og naturvitenskap. Dette kommer klart til uttrykk ved den stadig mer raffinerte dateringsteknikk ved hjelp av vannmerker.

Et spesielt område her gjelder dateringen av de eldste trykte bøker, i fagsproget kalt "Inkunabler". Riktignok finner en her ofte trykke-årstall, men disse løser ikke spørsmålet om hvor papiret kommer fra eller når og hvor det ble produsert. Det er her identifiseringen ved hjelp av vannmerker har så stor betydning. Trykkingen kunne strekke seg over lang tid, og det dyrebare papir måtte skaffes fra flere møller.

De tyske forskere Eva Ziesche og Dierk Schnitger har undersøkt senmiddelalderlige manuskripter og inkunabler ved hjelp av "Elektoradiografi". Derved har de vært istand til å skaffe seg nøyaktige avtrykk i originalstørrelse av vannmerker som etter konvensjonelle metoder vanskelig lot seg fremkalle, eller unndro seg enhver identifisering. Forfatterne undersøkte papiret i "Catholicon" av Johannes Balbus de Janua, fra slutten av 1400-tallet. Derved var det mulig å bestemme eksakt ved hjelp av vannmerkene når de enkelte papirark var produsert.

Dette forskningsarbeid er et interessant eksempel på et vellykket samarbeid mellom teknisk og humanistisk skolerte forskere innen rammen av en stadig viktigere historisk hjelpevitenskap.

Eva Ziesche und Dierk Schnitger:

Elektronenradiographische Untersuchungen
der Wasserzeichen des Mainzer Catholica von 1460.

Archiv für Geschichte des Buchwesens,
21, 1980, s 1303-1359.

G CHRISTIE WASBERG

Viktige forskningsresultater publisert

I ethvert forskningsmiljø spiller kongressene en betydelig rolle. For noen fag som er lite representert i universitetsundervisningen, er slike sammenkomster helt uunvaerlige for vedkommende vitenskaps eksistens. Dette gjelder blant annet for papirhistorien. De publiserte resultater viser alene hva den står for.

Nå foreligger årboken med foredragene fra den 14. internasjonale papirhistoriske kongress i Manchester, England, 3 - 8 september 1978. Redaksjonen har, som det så ofte er tilfelle etter kongresser, hatt en masse problemer med å få inn manuskriptene i brukbar, trykkferdig stand.

Bidragene er kommet fra en rekke land, men naturlig nok utgjør Storbritannia denne gang et tyngdepunkt i antall. Noen av foredragene er svært spesielle og interesserer bare en mindre krets. Andre er av mer generell karakter og drøfter problemer som engasjerer de fleste papirhistorikere.

Dersom vi tar i betraktning det tidligst kjente papirforbruk pr. innbygger i Storbritannia, nemlig 0,1 kg i det 16. århundre, da landet hadde ca 4 millioner innbyggere, og sammenligner dette med det nåværende forbruk på 130 kg for gjennomsnittlig hver av de 50 millioner innbyggere, skjønner en hvilken utvikling som har funnet sted og hvor billig papiret i virkeligheten er blitt. Dette er resultatet av en utvikling over 400 år, ble det opplyst av George Thomas Mandl.

Spennvidden i foredragsrekken strekker seg fra den eldste japanske papirfabrikasjon til teknikken med å rense gammelt papir. Dr. Hassan Ragab i Kairo, som idag dyrker papyrus, hadde atskillig nytt å fortelle om dette materiale. Geografisk sett representerte foredragsholderne hele verden; såvel Argentina som Australia var representert. Det faktum at Manchester er utgangspunktet for industrialismen, ble ofte fremhevet ved museumsbesøk og andre tilstelninger.

Foredragene er utmerket redigert av davaerende formann i International Association of Paper Historians, Hans B Kälin. Selve kongressen, som i det senere stadium ble forlagt til Bristol, var særdeles dyktig organisert av Dr. Richard L Hills.

IPH YEARBOOK
Volume I 1980

G Christie Wasberg

E T A Hoffmann: Rat Krespel, herausgegeben von Büttenpapierfabrik Hahnemühle in Dassel, 1980. 80 S. illustriert.

J M Gabriel y Galán: Alma charra y otros cuentos, herausgegeben von Almacenes Generales de Papel, Madrid, 1980. 80 S. illustriert.

Beide obigen Unternehmen schickten ihren Freunden auch zu diesem Jahreswechsel wieder ihre Publikationen, mit denen sie zum sovielsten Male beweisen, was ausgewogene Gestaltung, sorgfältiger Druck und ein wirklich schönes Papier vermögen. Eine reine Freude für den Buchliebhaber und den Fachmann. Eine bleibende Freude ...

Und dann liest man in den Zeitungen, dass der neuzeitliche Inhalt unserer Bibliotheken das Jahr 2000 nicht erleben wird, da weder Papier noch Einband genügend Dauerhaftigkeit besitzen!

In diesem Zusammenhang fällt mir ein Erlebnis aus den dreissiger Jahren ein, als ich als Verkäufer die Verleger besuchte. Da sass ich mal bei einem befreundeten Kunden, der 20 Tonnen Romandruck benötigte, auftragend und vorzugsweise holzfrei. Meine Muster sieht er sich flüchtig an. "Und der Preis ...?" - Ich nenne: "Zwanzig gulden die hundert Kilo." - "Neunzehn-fünzig", erwidert er: und dann fängt die Quälerei an, die zwei volle Stunden dauert, bis wir uns auf Fl. 19:75 einigen.

Darauf bat er mich für ihn zu errechnen, wieviel ihm das Papier pro Buch kostete. "Fl. 0,11 1/4 .." Ladenpreis des Buches ...?" - "Fl. 7:90." - "Besten Dank für den Auftrag, mein Lieber, und jetzt schäme dich, du Scheusal." Denn wir waren immerhin doch gute Freunde.

Das war die gute, alte Zeit, als man sich noch erlauben konnte blöde zu sein, ohne dass es unangenehm auffiel. Wenn man so wenig für Papier anlegt im Verhältnis zum Gesamtpreis eines Buches, darf man da erwarten dass so ein Geisteskind ein Menschenalter überdauert?

In jenen Tagen schrieb mal unser Kopenhagener Vertreter zu einem solchen Auftrag: "Diese Korinthenkacker!" - Wir haben ihn ganz gehörig vorgenommen, denn solche Worte nimmt ein anständiger Mensch nicht in den Mund. Aber auch das ist schon wieder lange her, und der Mensch wird Gottlob klüger mit den Jahren. Sagt man.

Hilversum, Januar 1981.

E G LOEBER

DAUERHAFTIGKEIT VON PAPIER: Sonderheft 31 der Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie, herausgegeben von H. Bansa, G. Brannahl, C. Köttelwesch und O. Wächter, bei Vittorio Klostermann, Frankfurt am Main. 25x17 cm, 240 S., ill.

Diese interessante Sammlung von 20 Vorträgen des 4. Internationalen Graphischen Restauratorentages, im September 1979 in Göttingen abgehalten, enthält auch für den Papierhistoriker viel Lesenswertes, da sie ihm die neuzeitlichen Probleme der Papierrestauratoren näher bringt und ihn mit ihren verschiedenen Aspekten vertraut macht.

Besonders möchten wir dabei auf den Vortrag "Neutral geleimte Papiere für wertvolle Objekte" von Wolfgang Hein und unserem Mitglied W. Willemer aufmerksam machen. Dieser Vortrag enthält nämlich wichtige Hinweise für Sammler von alten Originalpapieren.

ENDE EINER GUTEN FACHZEITSCHRIFT: Soeben traf bei mir die letzte Ablieferung von der Fachzeitschrift PAPIERWERELD ein - leider die endgültig letzte Nummer. Für Innenseiter kommt dieser Entschluss unseres Freundes Henk Voorn nicht ganz unerwartet. Fünfunddreissig Jahre hat Voorn dieses Papier-Fachblatt, das einzige in holländischer Sprache, herausgebracht, und den grössten Teil des Textes redigiert. PAPIERWERELD war ein gutes Blatt, ein nützliches Blatt. Aber, das niederländische Sprachgebiet ist nur zu beschränkt, und die Papierindustrie hat sich letzthin immer mehr in einige wenigen Grossbetrieben konzentriert. Obendrein hat die deutsch- bzw. englischsprachige Fachliteratur nun einmal grössere Möglichkeiten, das kann kein Mensch leugnen. Es ist sogar erstaunlich dass PAPIERWERELD ganze 35 Jahre durchgehalten hat!

Immerhin, dass Voorn der Abschied von seinem Blatt nicht leicht fällt, können wir ihm schon nachfühlen. Aber ihm bleiben noch so viele, viele Aufgaben denen er seine Erfahrungen und Arbeitskraft widmen kann, dass niemand zu befürchten braucht, dass Voorn mit seiner Zeit keinen Rat weiss. Im Gegenteil, es muss ihm eine Erleichterung sein, und das dürfte ihn und auch uns nur freuen.

Summary:

The end of a Technical Journal: After 35 years, Henk Voorn, editor and publisher of Papierwereld, decided to stop the appearance of this periodical, the only one of its kind in Dutch.

We can understand that this decision is not a light one for our friend Voorn, but fortunately he still has so many other, more important subjects he can spend his time upon, that the disappearance of this task will mean a relief to him, for which he as well as we may be thankful.

Klepikov, Sokrat Aleksandrovich: Filigrani na bumage firmy Gonig (Honigh) (1665-1869 gg.). (Watermarks in the Paper of the Honigh Firm, 1665-1869). Sovetskie arkhivy, 1976, No.1, pp. 58-74.

This is a revision and expansion of the author's "Some information over the 'Honig' Watermarks", IPH Information, Jg.6, No.1, pp. 10-13. Since the earlier publication, the number of WMs taken into account for the study has been increased from 132 to 171. In Russia, the firm's paper was especially popular for the publication of maps and atlases; the bulk of the dated uses of the paper there falls between 1741 and 1800. Only 26,8 % of the marks found by the author were located on materials of non-Russian provenance; on them the distribution of dates is about equal for the whole period in which the firm's paper is known. Of the marks described in the article, 55 hitherto were completely unknown in the literature. The bulk of the article is a descriptive tabulation of the firm's WMs grouped in fourteen sections according to the letters or names in the mark or countermark. The article contains as well tabulations of the location of previously-published Honigh marks, the number and chronological range of the fourteen letter/name groupings, and the letters of supplementary initials in the WMs from firms that reproduced the Honigh design. Reduced (and in one case, virtually indecipherable) photographs of the author's tracings of typical Honigh designs and monograms accompany the text.

D.C. WAUGH